

Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў сучасным адукацыйным працэсе Беларусі *(сярэдня школа)*

Аўтар:

Ціхан Чарнякевіч, літаратурны крытык, даследчык літаратуры беларускага замежжа, магістр літаратуразнаўства

Кансультанты:

Наталля Гардзіенка, даследчыца гісторыі эміграцыі, кандыдат гістарычных навук, намеснік дырэктара Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва

Лявон Баршчэўскі, кандыдат філалагічных навук, стваральнік навучальных праграмаў гуманітарнага цыклу Беларускага гуманітарнага ліцэю імя Якуба Коласа

Мінск, 2018

Змест

Аб’ект даследавання:	3
Прадмет даследавання:	3
Задачы даследавання:.....	3
АСНОЎНАЯ ЧАСТКА	4
1.1. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Астраномія”	4
1.2. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Беларуская літаратура”	6
1.3. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Выяўленчае мастацтва”	9
1.4. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Грамадазнаўства”	11
1.5. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Геаграфія”	21
1.6. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Гісторыя Беларусі”	33
1.7. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)”	38
ЗАКЛЮЧЭННЕ	40

Аб'ект даследавання:

Актуальныя падручнікі гуманітарна-грамадазнаўчага цыклу для сярэдняй школы (5-11 класы).

Прадмет даследавання:

Практыкі рэпрэзентацыі дыяспаральнай і міграцыйнай тэматыкі ў актуальных беларускіх падручніках для сярэдняй школы гуманітарнага цыклу

Задачы даследавання:

- прааналізаваць актуальныя падручнікі і вучэбныя праграмы для сярэдняй школы Рэспублікі Беларусь на прадмет асвятлення апошнімі тэмаў міграцыі;
- выявіць, як дасягненні і спадчына беларускай дыяспары прадстаўленыя ў сучасных падручніках па гуманітарных дысцыплінах;
- падрыхтаваць рэкамендацыі для Міністэрства адукацыі па ўкараненні міграцыйнай і дыяспаральнай тэматыкі ў сучасным адукацыйным працэсе Рэспублікі Беларусь (сярэдняя школа).

АСНОЎНАЯ ЧАСТКА

1.1. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Астраномія”

КРЫНІЦЫ:

Галуза, І.В. Астраномія : падруч. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / І.В. Галуза, У.А. Голубеў, А.А. Шымбалёў; пер. з рус. мовы Т.К. Слауты. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2015. – 224 с. : іл.

ВЫНІКІ АНАЛІЗУ:

З прычыны вузкаспецыялізаванага характару выкладзенага прадмета дыяспаральная і міграцыйная тэматыка ў тэксце падручніка можа ўзнікаць толькі спарадычна, у выглядзе аналізу ўнёску беларусаў замежжа ў вывучэнне космасу, фізікі, астраноміі і г.д. Асобнага раздзелу па гэтай тэме не выяўлена, тэматыка спадчыны выдатных вучоных беларускага паходжання прыцягваецца ў розных параграфіях падручніка. Разам з тым, трэба адзначыць нераўнамерны характар падобных згадак. У прыватнасці, сярод чатырох выдатных навукоўцаў з Беларусі толькі адзін з іх пазначаецца як “ураджэнец Беларусі”. Так, на с. 63 гаворыцца, што “значны ўклад у развіццё касмічнай геадэзіі зрабіў ураджэнец Беларусі — вядомы геадэзіст, гідрограф і астраном І. Д. Жангаловіч” (с. 63). Далей у тэксце адзначаецца, што “ў 1965 г. з’явілася першая поўная карта Месяца, складзеная пад навуковым кіраўніцтвам Ю. Н. Ліпскага” (с. 97). Нягледзячы на тое, што Ліпскі таксама быў ураджэнцам Беларусі (нарадзіўся ў 1909 г. у мястэчку Дуброўна на Віцебшчыне), у дадзеным выпадку пра гэта няма ўказання. Гаворачы пра геліябіялогію і ідэі яе заснавальніка Аляксандра Чыжэўскага (с. 147), аўтары падручніка таксама не згадваюць, што вучоны з’яўляецца ўраджэнцам Гродзеншчыны. Тое самае паўтараецца і пры адзначэнні

дасягненняў Вітольда Цэраскага, які вызначыў бачную зорную велічыню Сонца (с. 150): аўтары не згадваюць, што Цэраскі нарадзіўся ў Слуцку ў беларускай настаўніцкай сям'і і скончыў Слуцкую гімназію.

РЭКАМЕНДАЦЫІ:

У кнізе могуць прысутнічаць згадкі пра канструктара XVII стагоддзя, пачынальніка ракетнай справы ў Еўропе Казіміра Семяновіча, акадэміка Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі Барыса Кіта, вынаходніка "касмічнай ежы", што выкарыстоўвалася ў палётах амерыканскіх астранаўтаў Аўгена Вярбіцкага.

1.2. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Беларуская літаратура”

КРЫНІЦЫ:

1. Цітова, Л. К. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 5-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання : у 2 ч. / Л. К. Цітова. — 2-е выд., перапрац. і дап. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2016. — Ч. 1. — 160 с. : іл.
2. Цітова, Л. К. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 5-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання : у 2 ч. / Л. К. Цітова. — 2-е выд., перапрац. і дап. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2016. — Ч. 2. — 176 с. : іл.
3. Бельскі, А.І. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / А. І. Бельскі, Л. К. Цітова. — 2-е выд., перапрац. і дап. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2016. — 312 с. : іл.
4. Лазарук, М.А. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 7-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / М.А. Лазарук, Т.У. Логінава. — Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2010. — 304 с.
5. Лазарук, М.А. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 8-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. А. Лазарук, В. І. Русілка, І. М. Слесарава. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011. — 360 с.
6. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. П. Рагойша [і інш.] ; пад рэд. В. П. Рагойшы. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011. — 320 с. : іл.

7. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / З. П. Мельнікава [і інш.] ; пад рэд. З. П. Мельнікавай, Г. М. Ішчанкі. — 2-е выд., перапрац. і дап. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2016. — 304 с. : іл.

8. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 11-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. П. Мельнікава [і інш.]; пад рэд. З. П. Мельнікавай, Г. М. Ішчанкі. — Мінск : Нац. Ін-т адукацыі, 2009. — 304 с.

ВЫНІКІ АНАЛІЗУ:

Аналіз падручнікаў па прадмеце “Беларуская літаратура” паказаў, што тэма спадчыны літаратараў беларускага замежжа ў гэтым курсе адсутнічае цалкам. Творчасць літаратараў нацыянальнай меншасці беларусаў Польшчы не прадстаўлена, не выяўлена згадак і пра спадчыну беларускай эміграцыі ХХ стагоддзя — паэтычную, пражыцкую, драматургічную, літаратурна-крытычную і г.д.

РЭКАМЕНДАЦЫІ:

Уключыць у праграмы і падручнікі па беларускай літаратуры за 10-11 класы аглядныя тэмы “Літаратура беларусаў замежжа”, “Літаратура беларусаў Беласточчыны”, манаграфічныя тэмы “Наталля Арсеннева”, “Алесь Салавей”, “Масей Сяднёў”, “Янка Юхнавец”.

Уключыць прыклады з твораў літаратуры беларусаў замежжа у тэматычныя раздзелы праграмаў і падручнікаў па беларускай літаратуры “Мой чароўны беларускі край...”, “За смугою стагоддзяў”, “Прыроды вечная краса” (5 кл.), “Мой род. Родная зямля. Народ”, “Свет загадак і цудаў”, “Каляндар роднай прыроды”, “Покліч мінулых стагоддзяў” (6 кл.), “Загадкавая краіна паэзія”, “Паэзія ў прозе і проза ў паэзіі”, “Мастацкая літаратура і навука” (7 кл.), “Голасам душы і сэрца. Лірычныя жанры”, “Павольная плынь аповеду.

Эпічныя жанры”, “Дзвюх плыняў вольнае зліццё. Ліра-эпічныя жанры” (8 кл.)

Уключыць у навучальныя праграмы па курсу рэкамендацыі да выкарыстання ў якасці дапаможнага матэрыялу карціны вядомых ураджэнцаў Беларусі, музычныя творы кампазітараў беларускага замежжа.

1.3. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Выяўленчае мастацтва”

КРЫНІЦЫ:

1. Шкуратава, М.А. Выяўленчае мастацтва : вучэб. дапам. для 1-га кл. устаноў агул. сярэд. Адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання : для работы ў класе / М. А. Шкуратава, Ю. А. Новікава. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2011. — 96 с. : іл.
2. Ткач, А.В. Выяўленчае мастацтва : вучэб. дапам. для 2-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : для работы ў класе / А. В. Ткач; пер. з рус. мовы Т. У. Данілавай. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2012. — 104 с. : іл.
3. Шкуратава, М.А. Выяўленчае мастацтва : вучэб. дапам. для 3-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : для работы ў класе / М. А. Шкуратава, Ю. А. Лукашэвіч ; пер. з рус. мовы М. М. Шавыркінай ; мастак А. М. Новікаў. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2015. — 176 с. : іл.
4. Ротмірава, А.А. Выяўленчае мастацтва : вучэб. дапам. Для 4 кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання: для работы ў класе / А.А. Ротмірава [і інш.]. – Мінск: Беларусь, 2009. – 157 с. : іл.

ВЫНІКІ АНАЛІЗУ

У падручніку для 3 класа змешчаныя выявы твораў ураджэнцаў Беларусі Фердынанда Рушчыца (с. 37) і Станіслава Жукоўскага (с. 40 і с. 80). У падручніку для 4 класа апублікаваныя рэпрадукацыі карцін Георгія Ніскага (с. 12) і Станіслава Жукоўскага (с. 19). Пры згадванні мастакоў іх

беларускае паходжанне не пазначаецца. У падыходзе да падбору ілюстрацый
назіраецца ўхіл да выкарыстання твораў рускага мастацтва

РЭКАМЕНДАЦЫІ

Выкарыстоўваць у якасці прыкладаў твораў мастацтва працы вядомых
жывапісцаў, скульптараў – ураджэнцаў Беларусі і прадстаўнікоў беларускай
дыяспары Хаіма Суціна, Марка Шагала, Сэма Царфіна, Восіпа Цадкіна,
Пётры Мірановіча, Міхася Навумовіча, Галіны Русак, Тамары Стагановіч,
беларускіх мастакоў Літвы і Польшчы Алега Аблажэя, Уладзіслава Петрука,
Лявона Тарасэвіча і інш.

1.4. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Грамадазнаўства”

КРЫНІЦЫ:

1. Грамадазнаўства : вучэб. дапам. для 9-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / М. І. Вішнеўскі [і інш.] ; пад рэд. М. І. Вішнеўскага ; пер. з рус. мовы М. В. Супрунчука. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. — 208 с. : іл. ISBN 978-985-471-304-5
2. Грамадазнаўства : вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / М. І. Вішнеўскі [і інш.]; пад рэд. М. І. Вішнеўскага; пер. з рус. мовы Т. А. Світы, М. В. Супрунчука. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. — 240 с. : іл. ISBN 978-985-471-308-3
3. Грамадазнаўства : вучэб. дапам. для 11-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / М. І. Вішнеўскі [і інш.] ; пад рэд. М. І. Вішнеўскага; пер. з рус. мовы М. Л. Страхі. — Мінск : Нар. асвета, 2010. — 262 с. : іл. ISBN 978-985-03-1415-4

ВЫНІКІ АНАЛІЗУ:

У падручніку за **9 клас** асобных тэмаў, параграфуў, раздзелаў, прысвечаных беларускай дыяспары, пытанням міграцыі і навукова-культурнай спадчыне беларусаў замежжа, не выяўлена. Таксама ў падручніку цалкам адсутнічаюць згадкі прозвішчаў беларусаў, якія праславіліся за межамі краіны. Нягледзячы на тое, што аўтарамі ў тэксце падручніка прыводзіцца больш за 100 цытат і выказванняў мысляроў, літаратараў, навукоўцаў свету па чатырох асноўных тэмах (“Грамадская сутнасць чалавека”, “Культура чалавека і грамадства”, “Міжасабовыя зносіны”, “Чалавек і маральнасць”), спадчына дзеячаў беларускай дыяспары ў якасці ілюстратыўнага матэрыялу не

выкарыстоўвалася. Трэба адзначыць, што сярод працытаваных у падручніку аўтараў фактычна няма беларусаў (адзінае выключэнне – цытата з польска-беларускага паэта Яна Чачота (с. 195)).

Ускосным чынам, у сувязі з тымі ці іншымі пытаннямі, якія падымаюцца аўтарамі падручніка, тэмы міграцыі, дыяспары пазначаюцца ў тэксце падручніка. Так, у тэме 3. **“Міжасабовыя зносіны”. §19 “Культура зносін”** сярод іншага гаворыцца: *“У шматнацыянальных калектывах беларусы, як правіла, нясхільныя ўтвараць зямляцкія і нацыянальныя мікрагрупы, таму што цэняць у чалавеку перш за ўсё яго асабістыя якасці, а фактар этнічнай прыналежнасці для іх невырашальны”* (с. 149). Такім чынам, праводзіцца думка пра тое, што беларусы, дзякуючы асаблівасцям свайго менталітэту, як правіла, не ўтвараюць дыяспары.

Міграцыя насельніцтва ацэньваецца аўтарамі падручніка ў негатыўным ключы, пераезд на жыхарства ў іншую краіну пазначаецца як непатрыятычны ўчынак: *“Патрыятызм мае перадумовай перш за ўсё клопат пра ішчасце Радзімы. Людзі, абыйкавыя да лёсу Бацькаўшчыны, гатовыя ў любы момант змяніць яе на іншыя краі, ніяк не могуць лічыцца патрыётамі”*. (С. 180. **Тэма 4. “Чалавек і маральнасць”. §23 “Маральныя адносіны”**).

Таксама паняцце міграцыі ўскосна звязваецца аўтарамі падручніка з паняццем касмапалітызму. Гаворачы пра сістэму поглядаў, аўтары падкрэсліваюць асуджанасць экспата і эмігранта на душэўныя пакуты: *“Касмапалітызм — гэта ідэалогія, якая заклікае чалавека ўсвядоміць сябе “грамадзянінам свету”, а не канкрэтнай краіны. Пад гэтым часам хаваецца абыйкавасць, раўнадушша да сваёй Бацькаўшчыны, яе традыцый і культуры. Адрываючыся ад сваіх каранёў, пакідаючы на ўласным жаданні Радзіму, чалавек звычайна спадзяецца на ішчаслівае ўладкаванне на іншым месцы. Аднак ён часта становіцца чужынцам, лішнім і для той краіны, куды з’ехаў*.

Нават дасягнуўшы поспеху на чужой зямлі, ён можа раптам адчуць сябе бяздомным валацугам”. (С. 180-181. Тэма 4. **“Чалавек і маральнасць”**. §23 **“Маральныя адносіны”**).

У падручніку за **10 клас** асобных тэмаў, параграфуў, раздзелаў, прысвечаных беларускай дыяспары, нацыянальнай меншасці, навукова-культурнай спадчыне беларусаў замежжа, не выяўлена. Гэтаксама, як і ў падручніку за 9 клас, не выкарыстоўваюцца пры асвятленні агульных пытанняў уладкавання грамадства цытаты з твораў вядомых беларусаў замежжа, не згадваюцца іх імёны і прозвішчы. Пытанні міграцыі артыкуляваныя перадусім ў тэме **“Сацыяльная сфера грамадства”**.

Так, у §3 **“Нацыі і нацыянальныя адносіны”** (Тэма 1. **“Сацыяльная сфера грамадства”**), адзначаецца, што *“народнасці, падзеленыя на часткі дзяржаўнымі межамі, могуць даць пачатак некалькім нацыям (партугальцы і галісійцы, немцы і люксембуржцы і інш.). Старажытнаруская супольнасць людзей з’явілася адзіным каранем рускай, украінскай і беларускай народнасцей, якія пасля склаліся ў нацыі”* (с. 25). Пры выкарыстанні навукова спрэчнай ідэалагічнай устаноўкі на паходжанне беларускай нацыі з Старажытнай Русі аўтары падручніка не звяртаюцца да таго факту, што прадстаўнікі адной нацыі не абавязкова жывуць у межах аднае дзяржавы. Згадваюцца народнасцей, падзеленых межамі, не выклікае прыкладаў існавання і функцыянавання беларускіх нацыянальных меншасцей за мяжой Беларусі.

У гэтым жа параграфу ўпершыню згадваецца наяўнасць у сучасных нацыях людзей рознага этнічнага паходжання, важнасць моцнай нацыянальнай ідэнтычнасці і яе захавання пры пераездзе ў іншую краіну: *“Калі этнічная самасвядомасць залежыць ад паходжання чалавека, то нацыянальная — ад яго ўключанасці ў нацыянальную культуру і пачуцця дачынення да яе. Часам*

этнічная самасвядомасць і нацыянальная самасвядомасць не супадаюць. Трапляючы ў новае этнічнае асяроддзе, напрыклад, у выніку пераезду ў іншую краіну, людзі не мяняюць сваёй этнічнай прыналежнасці. Але яны могуць або захаваць сваю нацыянальную культуру і нацыянальную самасвядомасць, або асімілявацца, гэта значыць асвоіць іншую культуру і здабыць новую нацыянальную самасвядомасць. У сучасных нацыях шмат людзей рознага этнічнага паходжання — амерыканскія беларусы, абруселія немцы і г. д”. (с. 26).

Разам з тым, прыналежнасць да беларускай нацыі аўтары звязваюць з наяўнасцю беларускага грамадзянства: *“Беларуская нацыя — гэта беларускі народ, які аб’ядноўвае ўсіх грамадзян нашай краіны”* (с. 26). Што аўтаматычна пазбаўляе права ідэнтыфікацыі сябе беларусамі асобаў, якія не маюць грамадзянства Беларусі.

Галоўным чынам рэпрэзентацыя міграцыйнай тэматыкі ў курсе “Грамадазнаўства” ажыццёўленая ў падраздзеле “Праблемы міграцыі насельніцтва” §5 “**Дэмаграфічныя працэсы**”(Тэма 1. “**Сацыяльная сфера грамадства**”), які займае крыху больш за адну старонку падручніка. Тут падаецца дэфініцыя тэрміну “міграцыя” – “перамяшчэнне людзей з краіны ў краіну, з аднаго раёна ў іншы, з горада ў вёску і назад” (с. 42), а таксама “эміграцыя” (“выезд за межы краіны на працяглы тэрмін для пастаяннага пражывання”) і “іміграцыя” (“уезд у краіну з-за мяжы”) . Сярод фактараў, якія актывізуюць міграцыйныя працэсы, названыя стыхійныя прыродныя з’явы (землятрус, паводкі, змены экалагічнага характару), этнічныя канфлікты, войны, неспрыяльная эканамічная сітуацыя (с. 42).

У падраздзеле апісваюцца задачы міграцыйнай палітыкі: *“вырашэнне задач рассялення людзей на новых месцах жыхарства, іх працаўладкавання, забеспячэння належных бытавых і культурных умоў жыцця. Гэта асабліва*

складана, калі імігранты — прадстаўнікі зусім іншых этнаканфесійных супольнасцей, мова, рэлігія, культурныя стэрэатыпы якіх значна адрозніваюць іх ад карэннага насельніцтва краіны. З сур’ёзнымі праблемамі ў гэтым плане сутыкнуліся многія краіны Заходняй Еўропы” (с. 43). Разам з тым, функцыі вышэйзгаданай міграцыйнай палітыкі не ўвязваюцца з сучасным беларускім парадкам дня, а ў сферы прыкладаў аўтары апелююць выключна да кейсаў часоў СССР. Напрыклад, адзначаецца, што “ажыццяўленне кіраўніцтвам СССР палітыкі індустрыялізацыі краіны спрыяла міграцыі сельскага насельніцтва ў горады, у выніку чаго доля гарадскога насельніцтва рэзка вырасла. У былым СССР адбывалася значнае перамяшчэнне людзей у Сібір, на Далёкі Усход. Насельніцтва земляў, якія планавалася асвоіць, расло ў асноўным за кошт жыхароў Цэнтральнай Расіі, а таксама беларускага і ўкраінскага сялянства”(с. 42). Для адлюстравання ўнутраных міграцыйных працэсаў прыводзіцца прыклад, калі яны “рэзка ўзмацніліся пасля катастрофы на Чарнобыльскай АЭС, якая адбылася ў красавіку 1986 г. і запатрабавала адсялення вялізнай колькасці людзей з забруджаных радыяцыяй раёнаў краіны”(с. 43).

Адлюстраванне сучаснага стану міграцыйных працэсаў у Беларусі падаецца без прыцягнення статыстычных дадзеных, а сам факт эміграцыі маладога пакалення ацэньваецца як выключна негатыўны: “У розныя гады ў нас пераважала або эміграцыя, або іміграцыя. У апошні час знешняя міграцыя мае ў цэлым станоўчае сальда: у нашу краіну для жыцця і працы прыязджае больш людзей, чым пакідае яе. Важнае значэнне маюць якасныя паказчыкі знешняй міграцыі. Для краіны вельмі неспрыяльна, калі яе пакідаюць маладыя людзі, а таксама людзі з высокім узроўнем адукацыі, высакакласныя спецыялісты. Палітыка нашай дзяржавы накіравана на тое, каб зацікавіць такіх людзей працаваць у сваёй краіне”. (с. 43)

Паняцце міграцыі перанесенае таксама ў заключны раздзел падручніка “Асноўныя паняцці” (с. 233)

У падручніку за **11 клас** асобных тэмаў, параграфуў, раздзелаў, прысвечаных беларускай дыяспары, пытанням міграцыі і навукова-культурнай спадчыне беларусаў замежжа, не выяўлена. Таксама ў падручніку адсутнічаюць згадкі прозвішчаў беларусаў, якія праславіліся за межамі краіны.

Пералічваючы правы чалавека, замацаваныя ў Канстытуцыі, аўтары адзначылі *“свабоду перамяшчэння і выбару месца жыхарства ў межах Рэспублікі Беларусь”* (с. 35).

У § 16. Нацыянальная і канфесійная палітыка (Тэма 3. Палітыка беларускай дзяржавы), распавядаючы пра 120 грамадскіх арганізацый, якія прадстаўляюць 24 нацыянальныя супольнасці, аўтары падручніка фіксуюцца на выключна ўнутраных аспектах нацыянальнай палітыкі, не звяртаючыся да стану беларускіх нацыянальных меншасцей і дыяспараў за межамі Беларусі.

У § 21 “Глабальныя праблемы сучаснасці” (Тэма 4. Беларусь у сучасным свеце) аўтары ў негатыўным ключы адлюстроўваюць міграцыйныя працэсы ў сучасным свеце. Так, пералічваючы праблемы ўзаемаадносін паміж рознымі сацыяльнымі супольнасцямі, адзначаецца што *“унутры краін, не толькі бедных, але і самых багатых нярэдка ўзнікаюць варожыя адносіны да імігрантаў. Разрыў ва ўмовах жыцця насельніцтва развітых краін і тых, што адсталі ў сваім развіцці, парадзіў масавыя і ў многім стыхійныя міграцыйныя працэсы. У выніку масавай іміграцыі заходнія грамадствы становяцца ўсё больш полікультурнымі, што прыводзіць да ўзнікнення і нарастання ў іх этнакультурнай напружанасці і нават варожасці. Акрамя таго, мігранты абвастраюць крызіс занятасці ў развітых краінах. Усё гэта параджае новыя канфлікты, звязаныя з падрывам сістэмы сацыяльнай абароны свайго насельніцтва, якая склалася ў развітых краінах. У сувязі з*

гэтым у развітых краінах становіцца больш жорсткім міграцыйнае заканадаўства, вядзецца барацьба з нелегальнымі мігрантамі: гэтыя краіны, якія раней разглядаліся як узорна ліберальныя, становяцца ўсё менш ліберальнымі” (с. 202-203).

У § 23 “Праблемы суіснавання і ўзаемадзеяння краін і народаў” (Тэма 4. Беларусь у сучасным свеце) адзначаецца, што *“характэрнай рысай развіцця сучаснага свету становяцца масавыя міграцыі прадстаўнікоў розных этнасаў, веравызнанняў, прафесій. Прычынамі міграцый могуць быць дрэннае экалагічнае становішча, пошукі лепшага жыцця, голад, ваенныя канфлікты, насільныя дэпартацыі, імкненне атрымаць адукацыю за мяжой, знайсці эфектыўнае прымяненне сваім ведам і ўменням і г. д. Пры гэтым людзі розных культур вымушаны вучыцца ўжывацца разам, наважсаць культурную разнастайнасць краіны, у якой яны жывуць” (224).* Заўважны акцэнт аўтарамі робіцца на змушаны характар міграцыі, дзе, напрыклад, міграцыя з прычыны імкнення атрымаць адукацыю за мяжой знаходзіцца ў адным пераліку з ваеннымі канфліктамі і дэпартацыямі. Гэта відавочна ўплывае на складванне негатыўнага вобразу мігранта як такога ў чытача падручніка.

У практыкуме “Стратэгічныя напрамкі развіцця Рэспублікі Беларусь у XXI стагоддзі” сярод цытатаў з беларускага заканадаўства прыведзеныя і вытрымкі з Закона Рэспублікі Беларусь “Аб зацвярджэнні Асноўных напрамкаў унутранай і знешняй палітыкі Рэспублікі Беларусь”, дзе ў ліку стратэгічных мэт знешняй палітыкі Рэспублікі Беларусь пазначана *“прыцягненне знешніх інтэлектуальных і навуковых рэсурсаў у інтарэсах адукацыйнага навуковага і культурнага развіцця Рэспублікі Беларусь” (с. 231-232), што можа быць трактавана і як цікавасць да рэсурсаў ды патэнцыялу беларускай дыяспары, і як прыцягненне замежных экспертаў, якія не з’яўляюцца беларусамі па паходжанні.*

РЭКАМЕНДАЦЫІ

Ва ўсіх трох падручніках за 9-11 класы настойліва рэкамендуецца пры цытаванні выдатных навукоўцаў, філосафаў, пісьменнікаў свету звярнуць увагу і на беларускіх аўтараў, у тым ліку слаўтых беларусаў замежжа, цытаваць іх творы, папулярываць іх спадчыну, унёсак у сусветную культуру, навуку, спорт, грамадскую дзейнасць і інш. Падбор цытатаў можа быць здзейснены адмыслова, па замове. Часткова маглі б быць выкарыстаныя матэрыялы папярэдняга пакалення падручнікаў з курса “Чалавек, грамадства, дзяржава” для 8 – 11 класаў сярэдняй агульнаадукацыйнай школы, выдадзеныя пад рэдакцыяй Ю.А.Харына ў 2001—2004 гг.

У падручніку для 9 класа рэкамендуецца змяніць , у тэме 3. **“Міжасабовыя зносіны”**. §19 **“Культура зносін”** меркаванне пра тое, што беларусы не схільныя ўтвараць зямляцкія і нацыянальныя мікрагрупы на расповед пра пазітыўны досвед утварэння нацыянальных груп беларусаў у розных краінах свету, прывесці прыклады паспяховых дыяспараў, досвед культурніцкай дзейнасці беларусаў Польшчы.

У тэме 4. **“Чалавек і маральнасць”**. §23 **“Маральныя адносіны”**, прысвечанай у тым ліку і патрыятызму, змяніць меркаванне пра тое, што беларусы, якія змяняюць сваю краіну на іншую, “абываковы да лёсу Бацькаўшчыны” і “не могуць лічыцца патрыётамі”. У дадзенай тэме рэкамендуецца адлюстравіць патрыятызм беларусаў замежжа, якія ў вельмі цяжкіх умовах здолелі захаваць і працягваюць захоўваць моцную ідэнтычнасць, перадаюць свету пазітыўны імідж Беларусі.

У гэтым жа параграфі рэкамендуецца максімальна скарэктаваць відавочна неэтычныя выказванні аўтараў падручніка пра беларусаў, якія, дасягнуўшы поспеху ў замежжы, “адчуваюць сябе бяздомнымі валацугамі”.

У падручніку за 10 клас у §3 “Нацыі і нацыянальныя адносіны” (Тэма 1. “Сацыяльная сфера грамадства”) рэкамендуецца скарэктаваць вызначэнне беларускай нацыі (“*Беларуская нацыя — гэта беларускі народ, які аб’ядноўвае ўсіх грамадзян нашай краіны*”), якое аўтаматычна пазбаўляе права ідэнтыфікацыі сябе як беларусамі асобаў, якія не маюць грамадзянства Беларусі.

Рэкамендуецца пашырыць падраздзел “Праблемы міграцыі насельніцтва” у §5 “Дэмаграфічныя працэсы”(Тэма 1. “Сацыяльная сфера грамадства”) з пажаданым вылучэннем міграцыйнай праблематыкі ў асобны параграф гэтай тэмы падручніка, дзе магчыма прадугледзець агульны гістарычны экскурс у міграцыйныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў першабытныя часы, эпоху Сярэднявечча, ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі, БССР, статыстычныя дадзеныя па міграцыі ў Беларусь і з Беларусі ў найноўшы перыяд гісторыі Беларусі, з акцэнтаваннем увагі на працоўнай міграцыі як агульнасусветным трэндзе.

У падручніку за 11 клас у § 16. Нацыянальная і канфесійная палітыка (Тэма 3. Палітыка беларускай дзяржавы), дзе згадваецца пра 120 грамадскіх арганізацый, якія прадстаўляюць 24 нацыянальныя супольнасці ў Беларусі, рэкамендуецца дадаць звесткі пра колькасць беларусаў за мяжой, уплыў беларусаў Польшчы і Літвы на нацыянальны склад РП і ЛР, іх удзел у грамадскім і культурным развіцці краінаў пражывання. У гэтым жа раздзеле варта прывесці прыклады паспяховай беларускай дыяспараў у блізкім і далёкім замежжы.

У § 21 “Глабальныя праблемы сучаснасці” і § 23 “Праблемы суіснавання і ўзаемадзеяння краін і народаў” (Тэма 4. Беларусь у сучасным свеце) не рэкамендуецца падаваць з’яву міграцыйных працэсаў як нешта адназначна

негатыўнае. Відавочна неабходная карэктыроўка слоў з выразна негатыўнай афарбоўкай у дачыненні да мігрантаў.

У практыкуме “Стратэгічныя напрамкі развіцця Рэспублікі Беларусь у XXI стагоддзі” сярод цытатаў з беларускага заканадаўства рэкамендуецца прывесці вытрымкі з Закона Рэспублікі Беларусь “Аб беларусах замежжа”.

1.5. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Геаграфія”

КРЫНІЦЫ:

1. Геаграфія мацерыкоў і краін : вучэб. дапам. для 8-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. А. Зыль [і інш.] ; пад рэд. П. С. Лопуха ; пер. з рус. мовы М. Л. Страхі. — 2-е выд., перапрац. — Мінск : Народная асвета, 2014. — 230 с. : іл.
2. Геаграфія мацерыкоў і краін : вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Н. У. Навуменка, М. Л. Страхі ; пад рэд. Н. У. Навуменка ; пер. з рус. мовы М. Л. Страхі. — 2-е выд., перапрац. — Мінск : Нар. асвета, 2011. — 229 с. : іл.
3. Брылеўскі, М.М. Геаграфія Беларусі : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / М. М. Брылеўскі, Г. С. Смалякоў; пер. з рус. мовы Н. М. Брылеўскай, В. Л. Смаляковай. — 3-е выд., перапрац. — Мінск : Нар. асвета, 2012. — 303 с. : іл.
4. Геаграфія. Сусветная гаспадарка і глабальныя праблемы чалавецтва : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. М. Вітчанка [і інш.] ; пер. з рус. мовы Т. К. Слауты. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2016. — 256 с. : іл.

ВЫНІКІ АНАЛІЗУ:

У падручніку за **8 клас § 14. Насельніцтва свету. Сучасныя дэмаграфічныя тэндэнцыі.** (Тэма 2. Сучаснае насельніцтва свету, яго гаспадарчая дзейнасць) утрымлівае агульныя звесткі пра паняцце міграцыі, тэндэнцый і стану міграцыйных працэсаў у сучасным свеце. Найпершай з прычын міграцыі аўтары называюць "адрозненні ў якасці жыцця насельніцтва" (с. 60).

Міграцыя паводле эканамічных, рэлігійных, нацыянальных прычынах адзеленая ад міграцыі з прычыны вайны, голаду, катастрофаў, што выразна паказвае дваістае паходжанне міграцыі, дае аб’ектыўную карціну яе. У якасці нагляднага матэрыялу для вучняў у падручніку змешчана карта напрамкаў асноўных міграцыйных патокаў (рыс. 28, с. 60).

Ускосная згадка пра культурніцкую міграцыю і беларусаў замежжа ўтрымліваецца ў § 17. Геаграфія матэрыяльнай і духоўнай культуры (Тэма 2. Сучаснае насельніцтва свету, яго гаспадарчая дзейнасць), калі аўтары вылучаюць “маладыя цывілізацыі Захаду”, куды адносяць заходнееўрапейскую, праваслаўную і лацінаамерыканскую; праводзяць размежаванне “заходнееўрапейскай” і “праваслаўнай” цывілізацый:

“Культурная спадчына **заходнееўрапейскай цывілізацыі** ўключае Калізей у Рыме і афінскі Акропаль, парызскі Луўр і Вестмінстэрскае абацтва ў Лондане, польдэры Галандыі і індустрыяльныя пейзажы Рура, навуковыя ідэі Дарвіна, Ламарка, музыку Паганіні, Бетховена, творы Рубенса і Пікасо і г. д. Ядро заходнееўрапейскай цывілізацыі супадае з краінамі, якія далі свету антычную культуру, ідэі эпохі Адраджэння, Рэфармацыі, Асветніцтва і Французскай рэвалюцыі. Расія і Рэспубліка Беларусь, а таксама Украіна з’яўляюцца ядром **праваслаўнай цывілізацыі**. Культурны гэтых краін блізкія да заходнееўрапейскай. Межы праваслаўнага свету вельмі размытыя і адлюстроўваюць змяшаны склад славянскага і неславянскага насельніцтва. Расія, Беларусь і Украіна служаць своеасаблівым мостам паміж заходнім і ўсходнім светам. *(Які ўклад унеслі беларусы ў сусветную культуру, мастацтва?)*”. Пры гэтым адсутнічаюць прычыны ўзнікнення класіфікацыі “маладых цывілізацый Захаду”, прычыны аднясення Беларусі да “праваслаўнай цывілізацыі”. Указанне на размытасць межаў дадзеных цывілізацый сведчыць пра нявызначанасць крытэрыяў аднясення той ці іншай краіны да той ці іншай цывілізацыі ў гэтай класіфікацыі.

Пытанне пра ролю міграцыі ў свеце ўключана ў сем абагульняльных пытанняў (с. 87) да I раздзела падручніка (22 параграфы).

У § 31. Насельніцтва. Палітычная карта (тэма 4. Афрыка) з адсылкай да карты міграцыйных напрамкаў пазначаны характар міграцыі з кантынента: "Нізкі ўзровень развіцця краін Афрыкі, палітычная няўстойлівасць, беспрацоўе, галеча і голад прыводзяць да ўзмацнення міграцыі насельніцтва ў развітыя краіны Еўропы. (Успомніце асноўныя напрамкі міграцыйных патокаў з краін Паўночнай Афрыкі.)" (с. 118)

У § 36. Аўстралія: геаграфічнае становішча ўказана, што "вышэйшая кропка гор і мацерыка г. Касцюшка (2230 м)" (с. 135) без пазнакі, што гара названая ў гонар знакамітага ўраджэнца Беларусі Тадэвуша Касцюшкі. У § 39. Аўстралійскі Саюз прыведзеная статыстыка па складзе 22-мільённага насельніцтва краіны: "Большасць насельніцтва Аўстраліі еўрапейскага паходжання — каля 90 %. Гэта нашчадкі імігрантаў з Вялікабрытаніі і Ірландыі. Больш за 8 % насельніцтва азіяцкага паходжання (кітайцы, в'етнамцы, філіпінцы). Колькасць карэннага насельніцтва нікчэмна малая і складае каля 500 тыс. чалавек." (с. 144). Разам з тым, не ўказаны шматнацыянальны характар мігрантаў з Еўропы ў Аўстралію. Не прыведзеныя і звесткі пра адметную дыяспару беларусаў Аўстраліі.

У § 40. Акіянія адзначаецца, што "у самым канцы XIX ст. на Гавайскіх астравах жыў і працаваў наш зямляк, ураджэнец Магілёўскай губерніі М. К. Судзілоўскі" (с. 148). Пры гэтым не ўказваецца, што Мікалай Судзілоўскі стаў ключавой фігурай рэгіёна, заснавальнікам палітычнай партыі і слаўты на Гаваях тым, што стаў першым прэзідэнтам Сената Гавайскіх астравоў.

У прадмове да тэмы 6 "Антарктыда" зазначаецца, што "з 1957 г. у складзе савецкіх і расійскіх антарктычных экспедыцый прынялі ўдзел 102 нашыя суайчыннікі, сярод іх беларускія палярнікі Віктар Шымановіч і Фёдар

Кабат". (с. 152). У § 41. Геаграфічнае становішча, адкрыцці і даследаванні мацерыка. Геалагічная будова і рэльеф падкрэсліваецца, што на паўднёвым усходзе Антарктыды "знаходзіцца самая вялікая з раўнін — платоподобная раўніна Шміта, названая ў гонар ураджэнца г. Магілёва — акадэміка О. Ю. Шміта." (с. 154).

У тэме 7. Паўднёвая Амерыка ў § 44. Геаграфічнае становішча. Геаграфічныя адкрыцці і даследаванні мацерыка падрабязна паказаны ўнёсак у вывучэнне кантынента ўраджэнцаў Беларусі Ігната Дамейкі і Канстанціна Ельскага (с. 164-165). Пры асвятленні складу насельніцтва Паўднёвай Амерыкі адзначаны фактар міграцыі з Еўропы (перадусім з Іспаніі і Партугаліі), аднак пра міграцыю з Беларусі аўтары падручніка не згадваюць (с. 180-181). Разам з тым, у § 51. Аргенцінская Рэспубліка згадана, што "Аргенцінская нацыя сфарміравалася шматлікімі еўрапейскімі імігрантамі. Больш за 85 % аргенцінцаў належаць да еўрапеоіднай расы. У Аргенціне пражывае значная колькасць нашчадкаў выхадцаў з дарэвалюцыйнай Расіі: украінцаў, беларусаў, рускіх, яўрэяў, літоўцаў, якія фарміруюць сучасную культуру краіны" (с. 187).

У § 59. Насельніцтва. Палітычная карта тэмы "Паўночная Амерыка" адзначаецца, што прырост насельніцтва ажыццяўляецца за кошт маштабных міграцый (с. 217). Таксама паведамляецца, што "штогод у ЗША і Канаду прыбываюць сотні тысяч імігрантаў са ўсяго свету. Значная частка імігрантаў з краін Еўропы захоўвае родную мову і культуру. Вялікіх маштабаў дасягаюць таксама ўнутраныя міграцыі, абумоўленыя зменай працы і месца жыхарства" (с. 217). У § 60. Злучаныя Штаты Амерыкі паведамляецца: "Сучаснае насельніцтва ЗША — вынік міграцыйных працэсаў XIX—XX стст. За гэты перыяд у краіну прыбыло каля 60 млн чалавек. Да пачатку XX ст. сярод імігрантаў пераважалі выхадцы з краін Заходняй і Паўночнай Еўропы — "старая іміграцыя". На мяжы XIX—XX стст. узмацніўся паток

перасяленцаў з краін Паўднёвай і Усходняй Еўропы — “новая іміграцыя”. У далейшым міграцыя адбывалася з дзяржаў Лацінскай Амерыкі, Азіі. На долю імігрантаў прыходзіцца каля 30 % агульнага прыросту насельніцтва ЗША.” (с. 220). У § 61. Канада пазначаецца ўплыў міграцыйных працэсаў на этнічны і рэлігійны склад насельніцтва краіны, але канкрэтны характар этнічнага складу насельніцтва Канады не асвятляецца (с. 225-226).

Падручнік за 9 клас таксама ўтрымлівае звесткі пра вядомых навукоўцаў, ураджэнцаў Беларусі, якія зрабілі ўнёсак у вывучэнне Еўразіі. Так, у § 1. Геаграфічнае становішча. Геаграфічныя даследаванні і адкрыцці (тэма 1. Еўразія. Агульны агляд) паведамляецца: “Вялікім з’яўляецца ўклад у даследаванні мацерыка ўраджэнцаў Беларусі. Заснавальнікам навуковага вывучэння возера Байкал стаў Бенядзікт Іванавіч Дыбоўскі. Даследаваў Паўночнае ўзбярэжжа Еўразіі Андрэй Іпалітавіч Вількіцкі. Вывучэннем возера Байкал і гор Прыбайкалля займаўся Іван Дзяменцьевіч Чэрскі. Ураджэнец беларускай зямлі Ота Юльевіч Шміт даследаваў ледавікі Паміра, здзейсніў некалькі экспедыцый на Зямлю Франца-Іосіфа і на Паўночную Зямлю. У 1937 г. ён арганізаваў экспедыцыю на Паўночны полюс для стварэння там першай дрэйфуючай станцыі” (с. 13-14)

Паняцце міграцыі ўпершыню ў курсе (і ва ўсім сацыяльна-гуманітарным цыкле сярэдняй школы) ўведзена ў заглавак параграфу пры аналізе насельніцтва Еўразіі (§ 10. Размяшчэнне насельніцтва. Урбанізацыя. Міграцыі насельніцтва). Адзначаецца, што найбольш характэрнай з’яўляецца працоўная міграцыя, указаны характар накірункаў міграцыі на кантыненте (для Еўропы характэрны знешнія, для Азіі – унутраныя міграцыі). (с. 75).

Пры аналізе складу насельніцтва асобных краінаў Еўразіі ў тэксце падручніка згадваецца роля мігрантаў з былых калоній (у выпадку Вялікабрытаніі і Францыі, с. 90, Германіі, с. 99), адзначаецца наяўнасць ўраджэнцаў Азіі,

краін Еўропы ў параграфе, прысвечаным краінам Паўночнай Еўропы, але значна больш важнае месца адводзіцца тэме міграцыі ў Паўднёвую Еўропу: “На працягу стагоддзяў у краінах Паўднёвай Еўропы эміграцыя пераважала над іміграцыяй. У эпоху Вялікіх геаграфічных адкрыццяў адбывалася масавая эміграцыя ў заморскія ўладанні. Затым — у ЗША, Канаду, краіны Лацінскай Амерыкі і Аўстралію (XIX і XX стст.) і краіны Заходняй і Паўночнай Еўропы (другая палова XX ст.). Інтэнсіўнымі былі ўнутраныя міграцыі: са слабаразвітых сельскагаспадарчых абласцей — у буйныя прамысловыя раёны і цэнтры, з вёсак — у гарады. Зараз сітуацыя зваротная: іміграцыя перавышае эміграцыю. У пошуках працы і лепшага жыцця ў краіны рэгіёна накіраваліся імігранты з Паўночнай Афрыкі, Усходняй Еўропы і Блізкага Усходу. Барацьба з нелегальнай іміграцыяй — адна з найбольш вострых праблем краін рэгіёна” (с. 115, Тэма 2. Еўропа, § 16. Краіны Паўднёвай Еўропы).

Адной з прычын міграцыі ў Кітаі ў аднайменным параграфе называецца лішак працоўнай сілы. Упершыню называецца колькасць эмігрантаў пэўнай этнічнай групы, якія пражываюць па-за межамі сваёй краіны, аднак тэрмін “дыяспара” не выкарыстоўваецца: “Лішак рабочай сілы ў краіне садзейнічае шматлікім унутраным і знешнім міграцыям. Агульная колькасць эмігрантаў з Кітая ў розных краінах і рэгіёнах свету — 50 млн чалавек. Сярод іх пераважае танная працоўная сіла, але ёсць і высокакваліфікаваныя спецыялісты і вучоныя. Асноўная частка мігрантаў сканцэнтравана ў краінах Паўднёва-Усходняй Азіі; шмат кітайцаў у ЗША і Расіі” (§ 18. Кітай. Тэма 3. Азія, с. 133).

Пры аналізе складу насельніцтва Казахстану і краін Цэнтральнай Азіі ў рэмарцы “А вы ведаеце, што...” згадваецца міграцыя некарэннага насельніцтва пасля распаду СССР: “Пасля атрымання Казахстанам незалежнасці з краіны выехала значная частка рускамоўнага насельніцтва і

немцаў. У выніку масавай міграцыі скарацілася агульная колькасць насельніцтва Казахстана” (с. 150). У той жа час не пазначаецца наяўнасць дыяспары выхадцаў з Цэнтральнай Азіі ў былых краінах СССР.

У § 21. "Дзяржавы Закаўказзя" ўказана, што "на колькасць насельніцтва ўсіх дзяржаў вялікі ўплыў аказалі міграцыі, звязаныя з міжэтнічнымі канфліктамі" (с. 156), але канкрэтызацыя гэтых канфліктаў адсутнічае, у сувязі з чым незразумелым выглядае і напрамак, і прычына міграцыі.

Тэма 4 “Краіны беларускага памежжа” падае аналіз і складу насельніцтва бліжэйшых суседзяў Беларусі. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што дзве траціны гэтай тэмы аддадзена вывучэнню Расійскай Федэрацыі. Гэтаму ўдзелена 7 параграфў падручніка, у той час, як іншыя краіны-суседкі Беларусі аглядаюцца ў межах аднаго параграфу.

У § 22. Польшча ўпершыню ў курсе сустракаецца тэрмін “дыяспара”: “Прадстаўнікі беларускай дыяспары кампактна пражываюць у памежных з Беларуссю раёнах” (с. 163). Тэрмін выкарыстоўваецца дастаткова спрэчна, бо беларусы Польшчы з’яўляюцца не мігрантамі, а карэннымі жыхарамі дадзеных тэрыторый, у сувязі з чым прызнаныя Рэспублікай Польшча нацыянальнай меншасцю. Пры выкарыстанні тэрміну дыяспара ў значэнні “частка этнасу, якая пражывае за межамі гістарычнай радзімы і мае сацыяльныя інстытуты для падтрымання і развіцця сваёй супольнасці” (с. 226) (гл. далей) варта адзначыць, што беларусы Польшчы пражываюць на Радзіме, якая ў выніку гістарычных абставін у пэўны момант змяніла свае межы.

Тут жа адзначаецца працоўная міграцыя палякаў у краіны Заходняй Еўропы пасля ўступлення Польшчы ў Еўрапейскі Саюз (с. 163). У § 23 “Дзяржавы Балтыі” таксама згадваецца міграцыйны адток насельніцтва і сказана, што “сярод нятытульнага насельніцтва Латвіі і Эстоніі высокая доля рускіх,

украінцаў, беларусаў — “рускамоўнага насельніцтва”, сацыяльна-правое становішча якога — вострая праблема міжэтнічных і міждзяржаўных адносін. Па законах гэтых краін дадзена частка жыхароў пазбаўлена права на грамадзянства і не можа ў поўнай меры ўдзельнічаць у палітычным жыцці краіны” (с. 170). Разам з тым не адзначана колькасць этнічных беларусаў з правам грамадзянства, не “рускамоўнага насельніцтва”, а носьбітаў беларускіх дыялектаў, якія таксама лічацца ўрадамі краін Балтыі карэнным насельніцтвам тэрыторый.

У § 24. Украіна. Прырода. Насельніцтва пазначана, што ва Украіне "на працягу XX ст. адбываліся інтэнсіўныя прымусовыя і добраахвотныя міграцыі насельніцтва. Эміграцыя пераважала над іміграцыяй" аднак характар і прычыны гэтых хваляў міграцыі не ўдакладняецца. У абвестках для дадатковай інфармацыі "А ці ведаеце вы, што..." змешчаная статыстыка па ўкраінскай дыяспары: "За межамі Украіны пражывае каля 9 млн украінцаў і каля 12 млн асоб украінскага паходжання. Больш за ўсё іх у Расіі (каля 10 млн), ЗША (2 млн), Казахстане (500 тыс.), Беларусі, Канадзе, Польшчы. Украінская дыяспара прадстаўлена ў Бразіліі, Аўстраліі, Узбекістане, Кыргызстане, краінах Балтыі." (с. 177)

У § 29. Расія. Насельніцтва асобны падраздзел прысвечаны міграцыі ў Расійскай Федэрацыі, дзе ўказана статыстыка па міграцыі, накірункі і прычыны міграцыі, у падручніку змешчана карта "Міграцыйныя патокі ў Расіі". Сярод народаў, прадстаўнікі якіх жывуць у РФ, пазначаны беларусы (с. 206-207).

У слоўнік тэрмінаў і паняццяў напрыканцы падручніка ўнесены тэрмін “дыяспара” – “частка этнасу, якая пражывае за межамі гістарычнай радзімы і мае сацыяльныя інстытуты для падтрымання і развіцця сваёй супольнасці” (с. 226).

У падручніку для 10 класа “**Геаграфія Беларусі**” канцэнтраваныя веды пра краіну Беларусь, у тым ліку ўпершыню ў сацыяльна-гуманітарным цыкле згаданая колькасць беларусаў, якія пражываюць за межамі краіны (Тэма V. Насельніцтва. § 33. Дынаміка колькасці насельніцтва і яго ўзростава-палавая структура): “Вучоныя падлічылі, што, калі б не страты людзей падчас войнаў і іншых узрушэнняў і міграцый на працягу XX ст., у наш час у Беларусі пражывала б больш за 50 млн чалавек. Па некаторых ацэнках, зараз за межамі Беларусі пражываюць больш за 3,5 млн беларусаў. Выкарыстоўваючы гістарычныя даныя, назавіце перыяды найбольшых страт насельніцтва Беларусі”. (с. 165). Прычыны міграцый ці кампактнага пражывання беларусаў за межамі краіны не ўказваюцца. Варта дадаць, што статыстыка прыводзіцца не ў асноўным тэксце падручніка, а ў адмысловай рубрыцы “Факт для разважання”.

Тут жа гаворыцца, што міграцыя стала адной з прычынаў змяншэння насельніцтва напрыканцы 1980-х гадоў, а ўнутраныя і знешнія міграцыі таксама называюцца прычынамі змяншэння сельскага насельніцтва (с. 165).

§ 34. “Натуральны рух насельніцтва. Міграцыі” падручніка пакліканы адлюстравать усю гісторыю пытання, асвятліць усе хвалі міграцый ў Беларусь і з Беларусі, аднак агляд пачынаецца з XX стагоддзя, якое, на думку аўтараў кнігі, “адзначана самы высокім узроўнем міграцыі”. Аўтары звяртаюць увагу на ўнутраную міграцыю з вёсак у горады ў 1920-я гады ў сувязі з ажыццяўленнем плана індустрыялізацыі, а таксама ўнутраную міграцыю ў сталіцу ў сувязі з аднаўленнем Мінска пасля вайны і стварэння ў ім буйных прамысловых прадпрыемстваў у 1960-я-1980-я гг. (с. 168). Адзначаецца, што знешняя міграцыя значна знізілася ў 1990-я пасля распаду СССР, падзення аб’ёмаў вытворчасці, росту цэн і беспрацоўя.

Што да эміграцыі, то яна, на думку аўтараў падручніка, “была выклікана вывадам значнай колькасці вайсковых часцей у Расію, выездам насельніцтва на пастаяннае і часовае пражыванне ў іншыя краіны. Калі раней эміграцыя ахоплівала галоўным чынам рэспублікі СССР і часткова іншыя краіны (Ізраіль, Польшчу), то цяпер яна ахоплівае Расію, Украіну, Германію, ЗША, Канаду, нават Аўстралію і Новую Зеландыю. У эканамічна развітыя краіны звычайна выязджаюць маладыя і высокакваліфікаваныя кадры. Дадзены працэс характэрны для шматлікіх эканамічна менш развітых краін свету” (с. 169-170). Апісанне сітуацыі мае крайне размыты характар. Пад указаннем “раней” аўтары відавочна маюць на ўвазе час знаходжання Беларусі ў складзе СССР, але этнічны прынцып рэпатрыяцыі габрэяў і палякаў (у Ізраіль і Польшчу адпаведна) не згадваецца.

Працэс іміграцыі ў Беларусь паказаны ў пазітыўным ключы. Распавядаецца, што “ў Беларусі найвялікшая колькасць імігрантаў прыйшла на пачатак 1990-х гг. Асноўны іх паток быў скіраваны з краін СНД і Балтыі. Галоўнымі прычынамі іміграцыі асоб беларускай і іншых нацыянальнасцей (так званая вымушаная іміграцыя) былі жаданне вярнуцца на радзіму ці да сваіх сваякоў, а таксама неабходнасць пакінуць зоны этнічных канфліктаў. Працоўная іміграцыя прадстаўлена асобамі, занятымі бізнесам, гандлем, грамадскім харчаваннем, радзей — у прамысловасці і сельскай гаспадарцы Беларусі”. Таксама адзначана, што “міграцыйныя працэсы ў некаторай ступені абумоўлены якасцю жыцця насельніцтва, г. зн. магчымасцю задавальнення надзённых запатрабаванняў” (с. 170).

У рубрыцы “Факт для разважання” змешчана статыстыка па складу насельніцтва: “За 1999—2009 гг. колькасць насельніцтва Беларусі паменшылася на 541 тыс. чалавек, ці на 5,4 %. Памерлі 476 тыс. чалавек, а эмігрыравалі 65 тыс. У 2009 г. за мяжу выехалі 7,6 тыс. чалавек, уехалі 15,6 тыс. ” А таксама адзначана фіксацыя нелегальных імігрантаў з краін СНД,

Паўднёвай і Паўднёва-Усходняй Азіі, Блізкага і Сярэдняга Усходу, Афрыкі.
(с. 170)

У § 55. Беларусь на палітычнай карце свету (Тэма 9. Беларусь у сусветнай супольнасці) пры аналізе геапалітычнага становішча Беларусі, адзначана, што "заходнія межы Беларусі адначасова адкрыты для гандлю, абмену ідэямі і інавацыямі, і ў той жа час яны выконваюць ролю бар'ера для злачыннай дзейнасці і нелегальнай міграцыі, з'яўляюцца знешнімі межамі Саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі, Мытнага Саюза" (с. 261).

У падручніку для 11 класа у § 28. Сучасныя геапалітычныя праблемы і рэгіянальныя канфлікты (Тэма 4. Сацыяльна-эканамічныя глабальныя праблемы) адзначаецца, што канфлікты "ствараюць сур'ёзную пагрозу сусветнай супольнасці ў сувязі з магчымасцю іх пашырэння", у тым ліку "з высокай верагоднасцю масавых міграцый насельніцтва, здольных дэстабілізаваць сітуацыю ў сумежных дзяржавах" (с. 217).

РЭКАМЕНДАЦЫІ:

Трэба канстатаваць, што ў школьным курсе па географіі рэпрэзентацыя міграцыйнай і дыспаральнай тэматыкі з'яўляецца адным з сталых кампанентаў навучання. У якасці зямальнага дадатковага матэрыялу для вывучэння розных краін свету вучням прапануюцца біяграфіі вядомых ураджэнцаў Беларусі, якія зрабілі ўклад у развіццё памянёных краін. Міграцыйная тэматыка з'яўляецца складовай часткай вывучэння тэмы "Насельніцтва", амаль па кожнай з апісаных краін свету паказваецца ўдзельная вага мігрантаў, асноўныя плыні міграцыі (ўнутраная і знешняя), якая адбываецца ў той ці іншай краіне. Сама тэма міграцыі паказаная ў нейтральнай афарбоўцы і не змешваецца з негатыўнымі прычынамі паходжання.

Разам з тым, звяртае на сябе ўвагу той факт, што тэрміналогія аўтараў падручніка не заўсёды з’яўляецца тоеснай адлюстраваным паняццям. Так, прыводзячы колькасць этнічных кітайцаў, якія пражываюць за межамі сваёй краіны, дастаткова спрэчным выглядае факт выкарыстання выключна тэрміну “мігрант”, у той час, як больш правамоцна было б рэкамендаваць у гэтым выпадку ўжываць тэрмін “кітайская дыяспара” ў той ці іншай краіне. Разам з тым, гаворачы пра рэгіён кампактнага пражывання беларусаў Польшчы на сваіх карэнных тэрыторыях, аўтары падручніка выкарыстоўваюць тэрмін “дыяспара”, у той час, як больш правільным было б ужываць у дачыненні іх тэрмін “нацыянальная меншасць”, які прызнаецца і афіцыйнымі польскімі ўладамі.

Рэкамендуецца звярнуць увагу і на беларускія дыяспары ў Аўстраліі, ЗША, Канадзе і інш., звесткі пра якія аўтарамі падручніка пры аналізе складу насельніцтва гэтых краін не падаюцца.

Рэкамендуецца прысвяціць асобны параграф у падручніку па геаграфіі Беларусі нацыянальным меншасцям у сумежных краінах, гісторыі найбуйнейшых беларускіх дыяспар у ЗША, Расіі, Канадзе, Аўстраліі, аналізу хваляў унутранай і знешняй міграцыі Беларусі.

1.6. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Гісторыя Беларусі”

КРЫНІЦЫ:

3. Бохан, Ю.М. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : у 2 ч. Ч. 1 / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2016. — 163 с. : іл.
4. Бохан, Ю.М. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : у 2 ч. Ч. 2 / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2016. — 146 с. : іл.
6. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да сярэдзіны XIII ст. : 6-ы кл.: хрэстаматыя : дапам. для вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / аўтар уступ. матэрыялаў, склад. С. М. Цемушаў. — Мінск : Нар. асвета, 2012. — 199 с. : іл.
7. Белазаровіч, В.А. Гісторыя Беларусі, другая палова XVI – канец XVIII ст. : вучэб. дапам. для 8-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / В.А. Белазаровіч, І.П. Крэнь, Н.М. Ганушчанка. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 191 с. : іл.
8. Марозава, С. В. Гісторыя Беларусі, канец XVIII — пачатак XX ст. : вучэб. дапам. для 9-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / С. В. Марозава, У. А. Сосна, С. В. Паноў ; пад рэд. У. А. Сосны. — 2-е выд., дап. і перагледж. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2011. — 199 с. : іл.
9. Новік, Я. К. Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг. : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Я. К. Новік ;

аўтар метадычнага апарату В. В. Гінчук. — Мінск : Нар. асвета, 2012. — 182 с. : іл.

10. Фамін, В.М. Гісторыя Беларусі, другая палова 1940-х гг. – пачатак ХХІ ст. : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / В.М. Фамін, С. В. Паноў, Н.М. Ганушчанка ; пад рэд. В.М. Фаміна. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2013. – 232 с. : іл.

ВЫНІКІ АНАЛІЗУ

У адзначаных падручніках па гісторыі Беларусі асобных параграфіў і тэмаў, прысвечаных беларускай эміграцыі, беларускім дыспарам, нацыянальным меншасцям не выяўлена. Міграцыйная і дыяспаральная тэматыка рэпрэзентуецца ўскосным парадкам.

Напрыклад, у падручніку для 6 класа (Ч.1) у прадмове да асноўнага тэксту адзначаецца: “На землі нашых продкаў прыходзілі таленавітыя іншаземцы. Яны ўнеслі традыцыі сваіх краін у скарбніцу беларускай культуры. Людзі з нашых зямель таксама ўпісалі свае імёны ў гісторыю іншых краін. Таму гісторыя Беларусі з’яўляецца неад’емнай часткай сусветнай гісторыі” (с. 9). Дадзены тэзіс пра ўраджэнцаў Беларусі, якія ўпісалі свае імёны ў гісторыю іншых краін, аднак, не атрымлівае належнага развіцця і прыцягваецца толькі спарадычна.

Так, **падручнік па гісторыі Беларусі для 9 класа** ўтрымлівае дастатковыя для разумення значнасці беларускай дыяспары ХІХ стагоддзя звесткі. У асноўным тэксце і ў дадатковых рубрыках згадваюцца імёны і аглядаюцца творы польска-беларускіх літаратараў, навукоўцаў Яна Чачота, Уладзіслава Сыракомлі, Яна Чачота, Адама Міцкевіча, Ігната Дамейкі, Міхаіла Каяловіча, Якуба Наркевіча-Ёдкі, Мікалая Судзілоўскага, Івана Чэрскага, мастакоў Казіміра Альхімовіча, Нікадзіма Сілівановіча, Валенція Ваньковіча, Леона

Бакста, Хаіма Суціна, Марка Шагала і інш. (у якасці ілюстрацый выкарыстоўваюцца партрэты знакамітых ураджэнцаў Беларусі, у выпадку мастакоў змяшчаюцца выявы іх твораў).

Міграцыйная тэматыка не артыкулюецца ў тэксце падручніка, а з’яўляецца ўскосным чынам, пры апісанні сітуацыі таго ці іншага перыяду. Так, у § 20. Сялянскі і рабочы рух у другой палове XIX ст. (Раздзел II. Усталяванне капіталізму на беларускіх землях: другая палова XIX — пачатак XX ст.) закранаецца тэма міграцыі сялянства з падзагалоўкам “Перасяленчы рух на свабодныя землі”: “У 1880—1890-я гг. на ўсходзе Беларусі пашырыўся перасяленчы рух на свабодныя землі ў Сібір і іншыя губерні Расійскай імперыі. У Магілёўскай губерні з-за невыносных умоў жыцця на радзіме выказала жаданне перасяліцца 1/7 частка сельскага насельніцтва. Але самавольнае перасяленне афіцыйна не дазвалялася і стрымлівалася ўладамі. Тым не менш сяляне распрадавалі маёмасць і масава збіраліся на чыгуначных станцыях, каб выехаць у Сібір. На шляху да станцый і на саміх станцыях адбываліся сутыкненні з паліцыяй і войскамі. Самавольшчыкаў арыштоўвалі і вярталі на ранейшае месца жыхарства, дзе падвяргалі пакаранням. Аднак і гэтыя меры не маглі спыніць перасяленчага руху. На працягу 1885—1900 гг. з пяці беларускіх губерняў выехала за Урал 104 тыс. чалавек. Значная колькасць сялян, даведзеных да галечы, эмігрыравала (выехала за мяжу), пераважна ў ЗША і Канаду”.(с. 106). У той жа час міграцыя ў ЗША і Канаду можа лічыцца перамяшчэннем на свабодныя землі толькі часткова, бо, акрамя асваення земляў, распаўсюджанай была праца беларусаў па найму. Не згадваецца і той факт, што міграцыя сялян у Сібір у XIX ст. заклала асновы для беларускай дыяспары ў Расіі, якая функцыянуе дагэтуль. Не згаданы гэты факт і ў далейшым, пры аналізе аграрнай рэформы Сталыпіна, часткай якой была палітыка перасялення бедных слаёў сялян у Сібір (указваецца, што 5/6

насельніцтва Усурыйскага краю на пачатку ХХ ст. складалі беларусы (§ 24. Сталыпінскія рэформы і іх ажыццяўленне ў Беларусі, с. 127).

У падручніку для 10 класа заўважная скіраванасць на ідэалізацыю савецкай ідэалогіі, міграцыі не адлюстроўваюцца, наяўнасць і дзейнасць беларускай дыяспары ў замежжы не згадваецца і не аналізуецца. Аўтар падручніка згадвае некалькіх ураджэнцаў Беларусі: вучонага, акадэміка АН СССР Ота Шміта, “знакамітага савецкага вучонага” Аляксандра Чыжэўскага (с. 90). Таксама адзначаецца, што “нашы землякі прынялі актыўны ўдзел у антыфашысцкім руху Супраціўлення ў заходніх краінах Еўропы, куды занёс іх трагічны лёс вайны. Гэта тычыцца перш за ўсё жыхароў заходніх раёнаў Беларусі, дэпартаваных напярэдадні вайны ў Сібір і адтуль трапіўшых у польскую армію генерала Андэрса, якая была сфарміравана на тэрыторыі Савецкага Саюза, а затым выйшла да саюзнікаў і ўдзельнічала ў цяжкіх баях за вызваленне Італіі. У італьянскім руху Супраціўлення прымаў удзел адзін з памочнікаў камандзіра 16-й гарыбальдзійскай дывізіі “Вагано” 19-гадовы студэнт з Мінска Аляксандр. У памяці партызан засталася толькі яго імя. Аляксандр загінуў у снежні 1944 г. На італьянскай зямлі загінуў таксама А. Кісялёў, ураджэнец вёскі Стары Стан Клімавіцкага раёна, які змагаўся ў гарыбальдзійскай партызанскай брыгадзе “Матэоці”. 16-гадовым юнаком быў адпраўлены на прымусовыя работы М. Фралоў з вёскі Сідаравічы Магілёўскага раёна. Апынуўшыся ў Італіі, ён уцёк да партызан. Пасля вызвалення Італіі атрымаў “пасведчанне патрыёта”. Інжынер з Дзяржынска А. Варанкоў уцёк у 1943 г. з фашысцкага канцлагера, быў начальнікам штаба партызанскага атрада, а затым брыгады, што дзейнічала на тэрыторыі Бельгіі. Пасля выгнання гітлераўскіх захопнікаў ён у ліку 30 іншых савецкіх партызан быў узнагароджаны вышэйшым ваенным ордэнам Бельгіі” (с. 161). На гэтым узгадкі ўраджэнцаў спыняюцца і такім чынам абмяжоўваюцца

імянамі савецкіх салдат-барацьбітоў з гітлерызмам і двума савецкімі вучонымі беларускага паходжання.

У падручніку за 11 клас змешчана біяграфічная інфармацыя пра ўрадженца Беларусі савецкага дыпламата Андрэя Грамыку (с. 25).

РЭКАМЕНДАЦЫІ:

Актуальныя падручнікі па гісторыі для Беларусі на дадзены момант з цяжкасцю могуць быць дапасаваныя да ўстаноўкі праблематыкі, у тым ліку звязанай з міграцыяй і дыяспарай. Адлюстраванне і рэпрэзентацыя гэтых тэмаў патрабуе іншага падыходу да структурызацыі выкладання гісторыі, якое ў сучасным выглядзе ўяўляе сабой храналагічнае ўзнаўленне найбольш значных фактаў айчыннага мінулага і не ставіць за мэту праблематызацыю і дыскутаванне тых ці іншых з’яваў гісторыі.

У дадзеным выпадку мэтазгодным было б рэкамендаваць уключыць у апісанне кожнай эпохі гісторыі беларускай зямлі наступныя тэмы для асвятлення: звесткі пра рух насельніцтва, міграцыю плямёнаў, перасяленне і акультурвацыю розных народаў, склад насельніцтва беларускіх дзяржаўных утварэнняў – княстваў, ВКЛ, Рэчы Паспалітай, міграцыю сельскага насельніцтва ў сувязі з запрыгоньваннем у XIX ст. і “дзяржаўную міграцыю” пасля Сталыпінскай рэформы, працоўную міграцыю ў ЗША і Канаду да рэвалюцыі, міграцыю бежанцаў падчас I сусветнай вайны, высяленне падчас палітыкі калектывізацыі і сталінскіх рэпрэсій, хвалю міграцыі ў Заходнюю Еўропу пасля II сусветнай вайны, рэпатрыяцыю этнічных яўрэяў у савецкі час, міграцыю перад і пасля распаду СССР у сувязі з адкрыццём “жалезнай заслоны”, сучасную працоўную міграцыю як элемент падзелу сусветнага рынку працы.

1.7. Рэпрэзентацыя дыяспаральнай і міграцыйнай праблематыкі ў падручніках па прадмеце “Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)”

КРЫНІЦЫ:

1. Грачова, В.А. Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура) : вучэб. дапам. для 5-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання (з электронным дадаткам) / В. А. Грачова, Ю. Ю. Захарына, С. І. Колбышава ; пер. з рус. мовы Т. К. Слауты. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2016. — 128 с. : іл.
2. Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура) : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : (з электронным дадаткам) / Ю. Ю. Захарына [і інш.] ; пер. з рус. мовы Т. А. Івановай. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2016. — 128 с. : іл. + 1 электрон. апт. дыск.
3. Искусство (отечественная и мировая художественная культура) : учеб. пособие для 7-го кл. учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения : (с электронным приложением) / Н. С. Волонцевич, С. И. Колбышева, М. Л. Карпенкова [и др.]. — Минск : Адукацыя і выхаванне, 2017. — 192 с. : ил. + 1 электрон. опт. диск.

ВЫНІКІ АНАЛІЗУ:

У падручніку для 5 класа змешчаны выявы наступных ўраджэнцаў Беларусі: Марк Шагал (с. 31), Казіміра Альхімовіча (с. 42), Напалеона Орды (с. 115). У падручніку для 6 класа змешчана выява карціны Марка Шагала (с. 23) з пазнакай “беларускі мастак”.

Такім чынам, у трох кнігах дапаможніка выяўлена чатыры ілюстрацыі трох мастакоў ураджэнцаў Беларусі, што складае менш за 1% ад усёй колькасці ілюстрацыйнага матэрыялу падручнікаў. Пры франтальным праглядзе прыкладаў, якія прапануюцца ў якасці ўзорных твораў мастацтва, заўважаецца акцэнт, зроблены аўтарамі падручнікаў на рускім мастацтве (асабліва гэта датычыцца раздзелаў, прысвечаных жывапісу, кніжнай графікі, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва). Пры згадванні толькі ў адным выпадку з вышэйзгаданых чатырох была ўжытая пазнака “беларускі мастак” (у дачыненні да Марка Шагала). Астатнія ілюстрацыі прыводзіліся без згадак у асноўным тэксце, у сувязі з чым асобы Напалеона Орды і Казіміра Альхімовіча, іх паходжанне ніяк не адлюстраваныя ў падручніку, ілюстрацыі служаць наглядным дапаможнікам і не аналізуюцца вучнямі.

РЭКАМЕНДАЦЫІ:

Вядомыя мастакі – ўраджэнцы Беларусі рэпрэзентаваныя ў падручніках па айчыннай і сусветнай мастацкай культуры фрагментарна. Рэкамендуецца павялічыць колькасць ілюстрацый з прыкладамі твораў вядомых мастакоў ураджэнцаў Беларусі Фердынанда Рушчыца, Станіслава Жукоўскага, Хаіма Суціна, Марка Шагала, Сэма Царфіна, Восіпа Цадкіна, Пётры Мірановіча, Міхася Навумовіча, Галіны Русак, Тамары Стагановіч, Алега Аблажэя, Лявона Тарасэвіча і інш. Пры іх згадванні пазначаць беларускае паходжанне творцаў.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Падагульняючы праведзенае даследаванне, можна зрабіць высновы, што на дадзены момант беларускі адукацыйны працэс у гуманітарна-грамадазнаўчай сферы пазіцыянуе Рэспубліку Беларусь, яе дасягненні і наяўны стан як пераважна замкнёную сістэму, абмежаваную тэрытарыяльнымі маркерамі. Статыстыка па народанасельніцтве, нацыянальным складзе, чалавечым капітале, навукова-тэхнічнай базе, культурна-гістарычнай спадчыне падаецца выключна ў дачыненні да тэрыторыі Рэспублікі Беларусь і практычна не закранае міграцыйны і дыяспаральны аспекты. У асобных выпадках беларусы прыраўноўваюцца да грамадзянаў Рэспублікі Беларусь, што аўтаматычна адлучае дыяспару, нацыянальныя меншасці, экспатаў з грамадзянствам іншых краінаў ад прыналежнасці да беларускай нацыі.

Патэнцыял беларускай дыяспары ў актуальных падручніках для сярэдняй школы не разглядаецца як істотны чынік развіцця, спадчына беларускага замежжа ў падручніках (як і ў навучальных праграмах, паводле якіх яны напісаныя) не ўлічваецца, найвядомейшыя ў свеце ўраджэнцы Беларусі не цытуюцца і ў большасці выпадкаў нават не згадваюцца, найбольшую перавагу пры цытаванні маюць іншаземныя класікі з пэўнай галіны ведаў (астраноміі, літаратуры, філасофіі і г.д.), асаблівая ўвага надаецца персаналіям з Расіі. Адпаведна, навуковая, культурная, літаратурная, грамадска-палітычная спадчына беларускай дыяспары фактычна не рэпрэзентаваная ў падручніках па гуманітарна-грамадазнаўчай сферы, а імёны найвядомейшых беларусаў свету пры спарадычных згадках часта падаюцца без пазнакі іх беларускага паходжання.

Міграцыйная тэматыка ў падручніках па грамадазнаўчых дысцыплінах часта асэнсоўваецца і ацэньваецца аўтарамі ў негатыўным ключы. Эмігранты, экспаты, бежанцы як з’ява агулам трактуецца як адмоўны чынік для краіны-

метраполіі, падкрэсліваецца недапушчальнасць выезду грамадзян за мяжу, у адмоўнай афарбоўцы падаецца змена чалавекам грамадзянства, краіны пражывання, выезд за мяжу ацэньваецца як учынак, патэнцыйна небяспечны для здароўя, псіхікі, асабістага развіцця чалавека.

Істотнай лакунай у навучальным працэсе па беларускай літаратуры з'яўляецца адсутнасць у падручніках спецыялізаваных тэм па літаратуры беларускай нацыянальнай меншасці Польшчы, літаратуры беларускага замежжа як такой. Гэта відавочна скажае карціну літаратурнага працэсу Беларусі, абмяжоўваючы яе тэрытарыяльнымі межамі сучаснай беларускай дзяржавы.

Адзіным курсам, дзе рэпрэзентуецца спадчына вядомых беларусаў замежжа і на пастаяннай аснове актуалізуецца міграцыйная праблематыка, з'яўляецца курс па геаграфіі, аднак і ў гэтым выпадку назіраюцца істотныя пропускі, узніклія з прычыны таго, што эміграцыйнаўчыя даследаванні найноўшага часу не ўводзяцца аўтарамі падручнікаў у курсы для сярэдняй школы.